

**MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ
ARQUEOLÒGICA
PREVENTIVA DUTA A TERME AL
C/FORMATGERIA, 4-12 I C/ D'ESPARTERIA, 5
(BARCELONA, BARCELONÈS)
Data de la intervenció: 4-22 d'abril del 2005
CODI MHCB: 104/05**

**Ariadna Traveset i Civit
Abril del 2005**

ÍNDEX

FITXA

- 1. INTRODUCCIÓ**
- 2. MARC GEOLÒGIC I GEOGRÀFIC**
- 3. ANTECEDENTS HISTÒRICS**
- 4. ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS**
- 5. METODOLOGIA DE TREBALL**
- 6. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS**
- 7. CONCLUSIONS**
- 8. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC**
- 9. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA**
  - 9.1. Planimetria**
  - 9.2. Fotografies**
- 10. BIBLIOGRAFIA**

1. FITXA TÈCNICA

NOM DEL JACIMENT	C/ Formatgeria, 4-12 i C/ Esparteria, 5.
UBICACIÓ	Barri de la Ribera, Districte de Ciutat Vella Barcelona
COORDENADES UTM Fus31N amb Datum ED50 (UB/ITC)	X: 431795.72 Y: 4581935.67 Z: 3,46 m.s.n.m.
CONTEXT	Zona urbana
TIPUS D'INTERVENCIÓ	Preventiva terrestre
CLASSE D'ACTIVITAT	Control arqueològic
DATES D'INTERVENCIÓ	4-22 d'abril del 2005
PROMOTOR	Fecsa- Endesa
EQUIP TÈCNIC	Direcció: Ariadna Traveset Civit

1. INTRODUCCIÓ

El present control arqueològic va tenir lloc arrel de la rasa que l'empresa **FECSA** havia de dur a terme per tal d'instal.lar una estesa de cable subterrani des de l'encreuament del carrer d'Esparteria, 5 fins el carrer de Formatgeria, 4-12 (**fig.1**).Per tal de realitzar l'obra número **136540**, **FECSA** va subcontractar l'empresa **ESPELSA**. Dites obres van comportar l'obertura d'una rasa d'uns 40 metres de llargària, 60/70 cm. de fondària i 40 cm. d'amplària.

El **Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat de l' Ajuntament de Barcelona** va creure necessària la supervisió arqueològica de tots aquests treballs, degut a la proximitat amb l'església medieval de Santa Maria del Mar i al fet que en aquesta zona ja s'havien localitzat diversos enterraments tardoromans.

Per aquest motiu, el **Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat de l' Ajuntament de Barcelona** acordà la contractació de l'empresa **ÀTICS S.L.** per dur a terme el control arqueològic de l'obra, sota la direcció tècnica d'**Ariadna Traveset i Civit**.

Dita intervenció es dugué a terme entre els dies 29 de març i 6 d'abril del 2005.

2. MARC GEOLÒGIC I GEOGRÀFIC

El carrer d'Esparteria i el carrer Formatgeria es troben ubicats a fora de l'antic perímetre emmurallat de Barcelona, a la seva part sud-est.

La ciutat de Barcelona es troba dins d'un terme municipal que s'estén a la costa de la mar Mediterrània en una plana d'uns 5 km. d'amplària (l'extensió total del terme és de 91,41 km²), limitada al NW per la serra de Collserola, entre els sectors deltaics del Llobregat i el Besós. La seva funció de capital ha estat sens dubte afavorida per la situació geogràfica d'aquesta plana, on conflueixen els dos grans eixos de comunicació que travessen en direcció Nord-Sud la Catalunya central (el Llobregat i l'eix dels rius Besós-Congost-Ter) i que accedeixen a la ciutat a través del congost de Martorell el primer i del coll de Finestrelles, sota el turó de Montcada, el segon.

La falla, originada al moment de la fractura del Massís Catalano-Balear, dibuixà el que, a grans trets, havia de ser la costa catalana. Per això, el pla inclinat del peu de Collserola és de basament paleozoic i d'estructura tabular, havent estat afectat per tots els moviments orogènics alpins. En el miocè i el pliocè, damunt del sòcol paleozoic se sedimentaren dipòsits marins, dels quals són testimonis el seguit de turons suara anomenats. El Pla, que des de Collserola va baixant suaument i d'una manera regular, en el punt de contacte entre la Ciutat Vella i l'Eixample, es produeix una ruptura de continuïtat amb la presència d'un salt o esglaó d'uns vint metres, clarament visible en la morfologia urbana. Aquest tall va ser aprofitat per la defensa, recolzant-hi les muralles, o per a l'economia, instal·lant a les Moles diversos molins aprofitant el sallent. De l'esglaó cap a mar ja no hi ha sòcol de llicorella ni de granit, sinó un mantell al·luvial format per les aportacions de les rieres, dels torrents, dels deltes dels rius veïnals i el corrent litoral.

Així doncs, el Pla es pot dividir en tres sectors: El *Pla inclinat*, els *turons arran de mar*, i el *pla de baix*, que correspondria a la zona compresa entre l'esglaó i el mar. En aquest sector hi dominen materials al·luvials més fins

aportats per rieres, torrents i les aigües d'escorrentiu que baixen de la serra i, també, dels corrents marins.

Des del punt de vista urbanístic la ciutat de Barcelona consta de diverses àrees organitzades en districtes. Prop del mar i dominat al sud pel gran promontori de Montjuïc hi ha el nucli antic, on la ciutat restà reclosa fins a la desaparició de les muralles durant el segle XIX. Aquest espai inclou, d'una banda, un nucli central anomenat barri gòtic que correspon a la primitiva ciutat romana i, de l'altra, un seguit de raval·ls situats al seu voltant que es van formar en època medieval, dins el perímetre de les muralles aixecades al segle XIV. Al nord de la ciutat antiga s'estén l'Eixample, una àmplia zona quadriculada planificada a la segona meitat del segle XIX, segons el pla d'Ildefons Cerdà, un cop s'havien enderrocat les muralles que encerclaven la ciutat i que oprimia el seu desenvolupament.

3. ANTECEDENTS HISTÒRICS

El carrer Formatgeria i el carrer Esparteria es situen dins la barriada de la Ribera. Dit barri ha estat des de l'antiguitat una zona caracteritzada per la seva proximitat al mar. En un primer moment, aquesta zona costanera estava formada per aiguamolls on hi desembocaven nombroses rieres, entre les quals destaca la de Merdançà o riera de Sant Joan, que seguia el curs aproximadament per l'actual Via Laietana.

Abans de parlar de l'època medieval, que és quan aquesta zona pren una important força, cal esmentar l'ocupació de gran part d'aquest sector en època romana. Es tractaria d'una àrea fora muralles que probablement estaria ocupada per vil·les i també formaria part d'una de les necròpolis de la mateixa ciutat.

No és fins a finals del segle X o inicis del segle XI que es comença a ocupar de manera més estable la zona fora muralles, amb l'aparició de nous nuclis de poblament, anomenats burgs o vilanoves. Un d'aquests nuclis és el conegut amb el nom de Vilanova del Mar, el qual estaria situat a l'entorn del camí que anava des de la porta de la muralla (a l'actual plaça de l'Àngel) fins als entorns de l'església de Santa Maria de les Arenes, la qual durant el segle XIV (1329-1383) va patir una important reforma que la transformaria en l'actual Santa Maria del Mar. Fins al segle XIV aquesta zona va creixent des del punt de vista urbanístic, econòmic i social fins a configurar-se com una unitat administrativa, anomenada el Quarter del Mar, i d'altra banda la més poblada de la ciutat. Es constitueix doncs, un barri pescador i mariner que acabarà assimilant les principals funcions portuàries i es convertirà en l'autèntic motor de la ciutat¹. La importància i alhora la diversitat d'oficis que es concentren en aquest barri de la ciutat, són un reflex d'aquesta activitat casi fabril.

Cal destacar el gran canvi que va patir el barri a començaments del segle XVIII. Després de la Guerra de Successió, l'any 1714 i sota el regnat de Felip V, es decideix construir una fortalesa militar (La Ciutadella) a les afores de

---

¹ AAVV. *Història de Barcelona. Vol. 3: La ciutat consolidada (ss. XIV-XV)*. Enciclopedia Catalana. Ajuntament de Barcelona. 1992.

la ciutat de Barcelona, en els terrenys ocupats actualment pel parc de La Ciutadella. La seva construcció i la seva delimitació d'una zona de seguretat al seu voltant, va provocar la destrucció d'una part important del barri, concretament l'àrea situada a ponent de l'església de Santa Maria del Mar². Aquest enderroc es va realitzar entre el mes de juliol de l'any 1715 i finals de l'any 1718 i va comportar una densificació de la resta del barri, així com també un canvi definitiu del traçat del Rec Comtal pel carrer que actualment porta el seu nom³.

La següent reforma important la trobem a mitjans del segle XIX, moment en el que es planteja el traçat de nous carrers més amples i rectes, com és el cas del carrer Princesa, obert el 1854, que va separar la Ribera dels barris de Sant Pere i de Santa Caterina. És en aquest moment que també s'enderroca la Ciutadella, deixant únicament dempeus la capella militar, i creant l'actual Parc de la Ciutadella en els terrenys que abans havia ocupat la fortalesa borbònica. I l'última gran obra que podem situar en aquest barri és la construcció del mercat del Born entre els anys 1873 i 1876, que respon a un projecte de l'arquitecte Josep Fontserè i Mestres.

Així doncs, la Reforma va canviar el barri de la Ribera, com també va passar amb els de Sant Pere i el de Santa Caterina. Torres del segle XII, com la dels Aladins al carrer de Basea, o voltes medievals com la d' en Malla van passar a millor vida. Placetes com la dels Argenters, carrerons com el de la Bomba o arcs com el dels Sant Crist van patir la mateixa sort.

---

² Artigues P.Ll.; Fernández, A. (2002).: *Memoria de la intervención arqueológica en "L'Antic Mercat del Born" de Barcelona. Fechas de la intervención: noviembre de 2001 – abril de 2002*. Inèdit. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.

³ Fàbregas, M.; Huertas, J. *Memoria arqueológica: Antic Mercat del Born (Barrio de La Ribera-Distrito Ciutat Vella, Barcelona)*. Secció d'Arqueologia Urbana. Institut de Cultura. Ajuntament de Barcelona. Inèdita. 2000.

4. ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS

Una ciutat com Barcelona, on la dinàmica constructiva ha donat lloc a la substitució i renovació constant del seu patrimoni, guarda al subsòl, unes restes que expliquen les etapes precedents no testimoniades en la superfície. Esmentarem a continuació les més properes a la zona que és objecte d'aquesta memòria.

El 1983 es dugué a terme una excavació a la Plaça Víctor Balaguer (carrer Taronjeta), molt a prop del carrer de Manresa. En aquesta intervenció es localitzaren dues habitacions que pertanyien a una possible vil·la romana. Una d'aquestes habitacions era decorada amb un mosaic blanc i blau. Damunt de la casa es va trobar un petit conjunt de tombes tardoromanes, de teules cobertes amb un túmul de pedres. Posteriorment va ser alçat un edifici, possiblement d'època baix-medieval.

Un any més tard, el 1984, es va excavar un solar al barri de la Ribera, molt a prop de l'anterior, al carrer de l'Argenteria entre els de Basea i Manresa. Els resultats van donar unes restes, molt escadusseres d'època romana (Alt Imperi i Baix Imperi) trobades en estrats d'argiles i sorres. I d'època alt-medieval, es localitzà un mur reduït a la filada inferior, associat a un paviment de calç, i el fons d'una petita sitja. A l'època baix-medieval es construí una gran casa, de la qual resten alguns murs de pedres regulars, unes arcades de mig punt i unes pilastres fetes amb una tècnica molt pròpia de l'època.

No lluny d'aquí, a la cruïlla del carrer de Miralles núm.1 i el de Vigatans, s'alçà, abans que es remodelés totalment, l'immoble anomenat de la Carassa. Era un edifici originàriament gòtic que conservava a la façana les finestres coronelles, les arcades a la part baixa i una mènsula amb cap femení en relleu del segle XV. Aquest element donà nom a l'edifici. Per la sobrecàrrega acumulada pel temps (tots els edificis medievals es refan considerablement en èpoques posteriors, sobretot als segles XVI i XIX), i pel seu mal estat, es va arruïnar el 1983.

La intervenció arqueològica consistí en realitzar tres cales sobre el solar per conèixer la seqüència estratigràfica del subsòl. El resultat obtingut fou molt

similar als anteriors. En primer lloc les argiles amb fragments de ceràmica romana que cobrien tot el període de l' Alt i Baix Imperi. La primera construcció correspon a un període situat entre els segles XII i XIII (sobretot aquest darrer), com ho mostren les ceràmiques d'importació andalusines.

Més recentment, el gener del 2001, degut a l'adequació de serveis actuals (clavegueram) i del paviment i a més, la formació de les noves conduccions, necessàries per a la recollida pneumàtica de deixalles es realitzà un seguiment arqueològic a la zona del Passeig del Born, i els entorns de l'església de Santa Maria del Mar (Plaça de Montcada, C/ Sombrerers i Plaça del Fossar de les Moreres). Al llarg d'aquest seguiment s'exhumaren dos enterraments en àmfora, conservats molt precàriament, i una possible preparació de paviment (*rudus*). A més a més, es recuperaren fragments de ceràmica romana totalment descontextualitzats⁴.

Durant la primavera del 2001 es realitzà un altre control arqueològic de les obres d'instal.lació de cable elèctric a la zona del Fossar de les Moreres. Dita intervenció donà també resultats positius ja que es van localitzar un important nombre d'enterraments, possiblement tardo-romans⁵.

També l'any 2003 fent una rasa al Passeig del Born amb Volta de Bufanalla s'exhumà un enterrament d'època romana. Aquestes troballes coincidirien amb les comentades anteriorment i ens durien a afirmar que aquesta zona del barri de la Ribera (compresa entre Via Laietana fins el Born), seria una zona de necròpolis en època tardo-romana.⁶

També s'ha d'esmentar, naturalment, la gran excavació del solar del Mercat del Born, que es va portar a terme entre el novembre de 2001 i l'abril de 2002, en previsió de la construcció de la Biblioteca Provincial de Barcelona. Els resultats permeten veure l'evolució d'aquesta zona del barri de la Ribera des dels seus orígens medievals fins a la seva destrucció ja en època moderna, a arrel de la construcció de la ciutadella militar. D'aquesta manera, s'ha documentat com es va anar ocupant de manera gradual: l'àrea nord s'edificà al segle XIV, amb construccions grans i de qualitat, mentre que l'àrea meridional

---

⁴ FÀBREGAS, 2004.

⁵ CALPENA, 2004.

⁶ TRAVESET, 2003.

va ser ocupada per cases de pescadors molt més petites al segle XVI. Això no obstant, al segle XVII es portaren a terme transformacions en els edificis d'ambdues àrees (canvi d'orientació de les cases, modificacions de la distribució de les parets).⁷

---

⁷ ARTIGUES i FERNÁNDEZ, 2002.

5. METODOLOGIA DE TREBALL

El sistema de treball utilitzat en l'obertura i control de la rasa del carrer d'Esparteria i del carrer Formatgeria va ser l'habitual en aquest tipus d'intervencions i va consistir en l'excavació manual de la rasa amb l'ajuda d'un martell d'aire comprimit per treure les llambordes, el pic i la pala, sempre sota control arqueològic. Dites eines van ser facilitades per l'empresa ESPELSA.

La metodologia arqueològica emprada a l'hora de fer el registre s'inspira en el mètode de registre proposat per E. Harris (Harris, 1975, 1977, 1979), que distingeix cada nivell i estructura apareguts, definint-los com a unitat estratigràfica (UE). S'ha identificat doncs cada nivell, donant-los un número diferenciat a cadascun d'ells, que immediatament s'ha enregistrat en una fitxa. A més, s'ha efectuat una documentació fotogràfica i planimètrica exhaustiva del desenvolupament de les obres i de l'enterrament localitzat.

6. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

La rasa es desenvolupava en un tram que anava des del número 5 del carrer d'Esparteria fins el núm. 4 del carrer Formatgeria. Dites obres van comportar l'obertura d'una rasa d'uns 40 metres de llargària, 60/70 cm. de fondària i 40 cm. d'amplària. El seguiment de les obres es va dur a terme amb la finalitat de detectar-hi alguna possible estructura arqueològica i individualitzar i documentar els diferents nivells estratigràfics que s'observaven a la rasa.

Per sota les lloses (u.e.1001) que funcionen com a paviment actual del carrer d'Esparteria i del carrer Formatgeria, apareixia una capa de ciment (u.e.1002), d'uns 40cm. de potència que serviria per donar una major consistència a l'enllosat. Immediatament a sota d'aquesta capa de ciment, apareixia un estrat format per sauló modern barrejat amb argiles vermelloses molt soltes (u.e.1003) on s'hi va trobar la presència d'elements contemporanis (plàstics, metalls, etc.). Tota aquesta zona es trobava molt retallada per rases fetes anteriorment per dipositar-hi diferents serveis moderns, alguns d'ells actualment en desús.

7. CONCLUSIONS

Després d'haver realitzat un seguiment arqueològic exhaustiu del desenvolupament de les obres, es pot confirmar l'absència total de restes arqueològiques. En un primer moment es pensava que degut a la proximitat amb indrets on van aparèixer restes arqueològiques de força rellevància (des d'enterraments tardoromans fins a estructures baix medievals complexes i ben conservades), en aquesta intervenció que ens ocupa, podríem trobar algun indici arqueològic important relacionat amb les altres troballes.

Malauradament, degut al fet que el tram de rasa del carrer d'Esparteria i del carrer Formatgeria seguia el mateix recorregut d'una rasa feta anteriorment (possiblement a mitjans del segle XX), l'estratigrafia era molt simple i no es va exhumar cap mena d'estructura arqueològica.

Així doncs, l'estratigrafia de la rasa confirmava que en molts casos aquesta zona ja havia estat oberta anteriorment per tal de disposar altres serveis (de llum, gas, clavegueram, etc.) i per tant, si hi havia hagut alguna mena d'estructura arqueològica ja havia estat destruïda. En alguns trams doncs, només hem pogut documentar un nivell de sauló estèril emprat en les obres, situat immediatament a sota del ciment usat per donar major consistència a l'afermat actual de llambordes. Igualment, la poca profunditat de la rasa ha impedit possiblement arribar als nivells més antics d'ocupació que sí han estat documentats en altres intervencions anteriors realitzades en aquesta mateixa zona (veure antecedents arqueològics), que han donat resultats arqueològics molt positius i interessants.

Fitxa d'Unitat Estratigràfica		UE : 1001	
Sector:		Fase:	
		Cronologia: S. XX	
DEFINICIO :	Llambordes		
DESCRIPCIÓ :	Pavimentació formada per llambordes rectangulars, i que corresponen al nivell de circulació actual dels vianants i vehicles al carrer d'Esparteria i al carrer Formatgeria. Té uns 6 cm. de potència.		
MATERIAL DIRECTOR :			
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a
	Rebleix a		Es reblert per
	Cobreix a	1002	Es cobert per
	Talla a		Tallat per
	Es recolza a		Se li recolza
	S'entrega a		Se li entrega

Fitxa d'Unitat Estratigràfica		UE:1002	
Sector:		Fase:	
		Cronologia: S. XX	
DEFINICIO :	Afermat		
DESCRIPCIÓ :	Preparació de ciment que dóna consistència al paviment fet per llambordes. Té uns 30 cm. de potència.		
MATERIAL DIRECTOR :	S'hi ha trobat plàstics moderns.		
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a
	Rebleix a		Es reblert per
	Cobreix a	1003	Es cobert per
	Talla a		Tallat per
	Es recolza a		Se li recolza
	S'entrega a		Se li entrega

Fitxa d'Unitat Estratigràfica		UE : 1003	
Sector:		Fase:	
		Cronologia: S. XX	
DEFINICIO :	ESTRAT		
DESCRIPCIÓ :	Sauló estèril que segurament va ser dipositat en aquesta zona quan van passar altres serveis subterranis. Té uns 30 cm. de potència.		
MATERIAL DIRECTOR :			
SEQUÈNCIA FÍSICA :	Igual a		Equivalent a
	Rebleix a		Es reblert per
	Cobreix a		Es cobert per
	Talla a		Tallat per
	Es recolza a		Se li recolza
	S'entrega a		Se li entrega

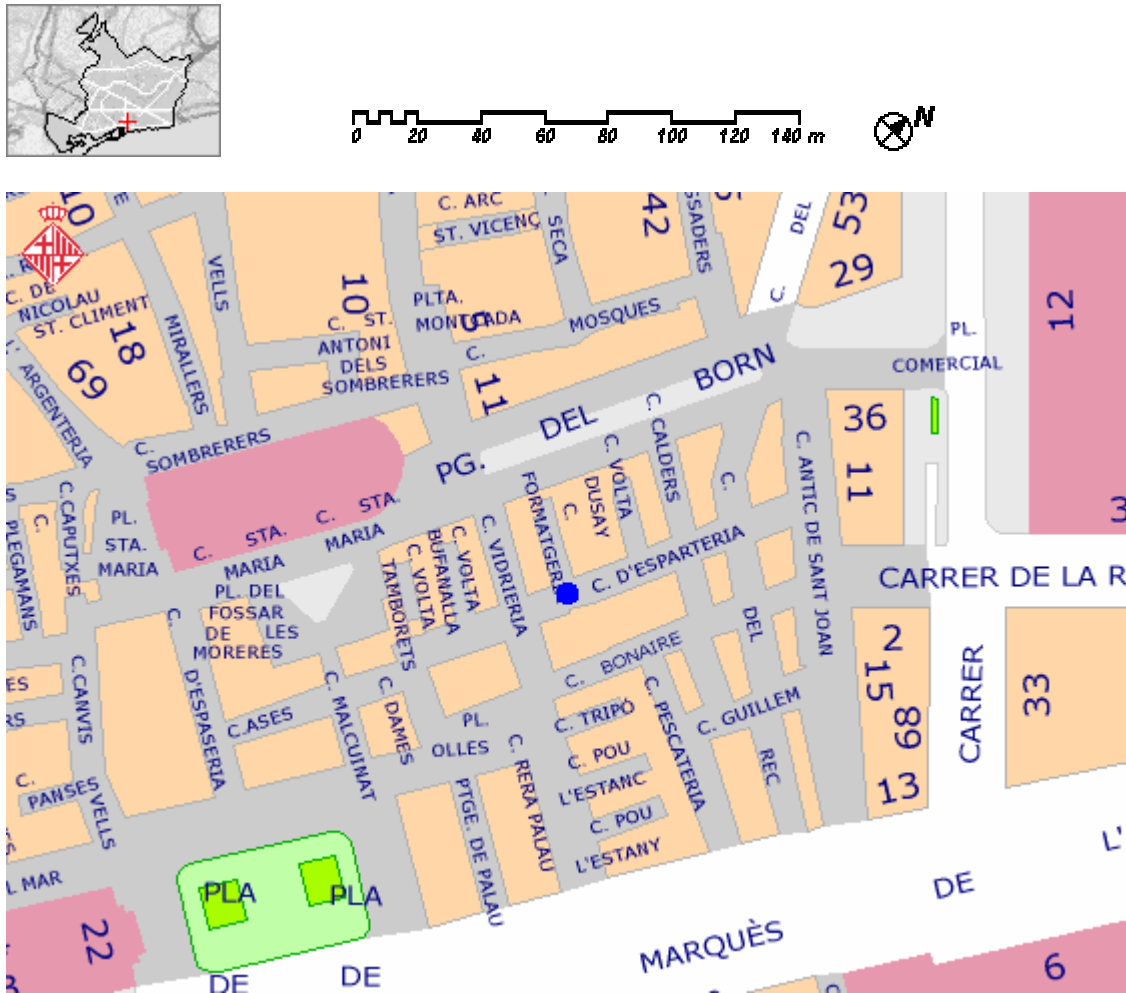
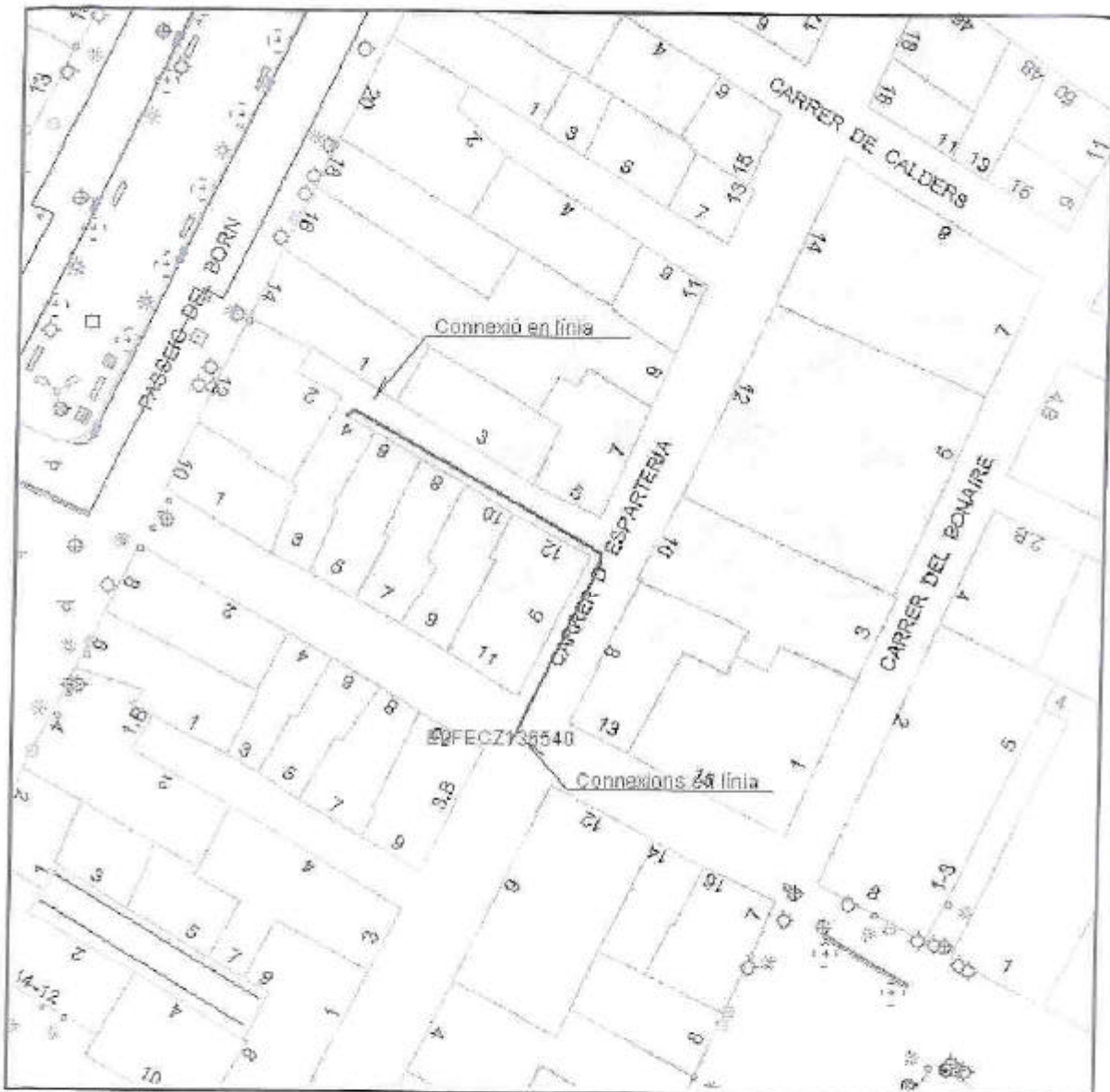

Fig.1: Situació del carrer Formatgeria i del carrer d'Esparteria.

51

				SIMBOLOGIA	
NÚM D'EXPEDIENT: E0FECZ136540		RASA OBERTA: 		TRAM ENTLBAT: 	
TIPUS D'OBRA: CANALITZACIONS		SUBSTITUCIÓ: 		EXISTENT: 	
DESCRIPCIÓ DOCUMENTOS: línia subterrània xarsa B.T.		TRAM AÉRI: 		SUBST. AÉRIA: 	
ADREÇA OBRA: C. DE LA FORMATGERIA - C. D' ESPARTERIA		C.D. EXISTENT: 		E.T. EXISTENT: 	
DISTRICTE: 1 CIUTAT VELLA		C.D. RETIRADA: 		E.T. RETIRADA: 	
SUBCONTRACTISTA: ESPELSA		NOVA C.D.: 		NOVA E.T.: 	
RELACIÓ LICÈNCIA:		PAL EXISTENT: 			
		RETIRADA PAL: 			
		NOU PAL: 			
DATA INICI ASSENYALAMENT: 20/03/2005		DATA FI ASSENYALAMENT: 20/04/2005		VIST-I-PLAU:	
LONGITUD EN VORERA: 42		LONGITUD EN CALÇADA: 6			
TIPUS DE PAVIMENT VORERA: ART		TIPUS DE PAVIMENT CALÇADA:			

104/05

Foto.1: Detall del primer tram de la rasa ja obert.

Foto.2: Detall dels treballs d'extracció del formigó en el tram de rasa del carrer d'Esparteria.

Foto.3: Detall del tram de rasa del carrer d'Esparteria un cop oberta.

Foto.4: Detall de la secció de la rasa en el seu tram del carrer d'Esparteria.

Foto.5: Detall del tram de rasa del carrer d'Esparteria ja finalitzada.

Foto.6: Tram de rasa del carrer d'Esparteria un cop ja s'han col.locat els tubs i el sauló.

Foto.7: Treballs de col.locació del formigó en el tram de rasa del carrer d'Esparteria.

Foto.8: Detall de la rasa del carrer Formatgeria un cop oberta.

Foto.9: Detall del tram final de la rasa del carrer Formatgeria.

Foto.10: Detall de l'estratigrafia de la rasa en el seu tram del carrer Formatgeria.

10. **BIBLIOGRAFIA**

AAVV. *Els barris de Barcelona. Vol. I. Ciutat Vella. L'Eixample*. Fundació Enciclopedia Catalana. Barcelona. 1999.

AAVV. *Història de Barcelona*. Enciclopedia Catalana. Barcelona. 1995.

AAVV. *L'art Gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 1*. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 2002.

AAVV. *Catalunya Romànica, vol. XX, El Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme*. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1992.

AAVV. *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. El Barcelonès i el Baix Llobregat*. Fundació Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1982.

AAVV. *El Pla de Barcelona i la seva Història*. Actes del 1er Congrés d'història el Pla de Barcelona. Ed. La Magrana. Institut Municipal d'Història de l'Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 1984.

Artigues Conesa, P. Ll.; i Fernández Espinosa, A. (2002): *Memoria de la intervenció arqueològica en "L'Antic Mercat del Born" de Barcelona*. Fechas de la intervenció: noviembre de 2001 – abril de 2002. Inèdit. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.

Barrassetas, E.; Huertas, J. *Memòria d'excavació de l'antic mercat del Born*. Secció d'Arqueologia Urbana. Ajuntament de Barcelona. Inèdita. 1994.

Calpena i Marcos, Daria. (2004): *Memòria arqueològica conjunta de les intervencions a l'entorn del Passeig del Born (C/ Sombrerers, Fossar de les Moreres i Placeta de Montcada) i Plaça del Fossar de les Moreres. Barri de la Ribera, Ciutat Vella (Barcelona)*. Inèdit.

Carreras i Candi, F. *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona*.
Establiment Editorial. Barcelona.

Duran i Sanpere, A. *Barcelona i la seva història*. Enciclopedia Catalana Aedos.
Barcelona. 1972-1975.

Duran i Sanpere, A. *Història de Barcelona. De la prehistòria al segle XVI*.
Enciclopedia Catalana Aedos. Barcelona. 1975.

Fàbregas i Espadaler, Marta. (2004): *Memòria arqueològica: entorn del Passeig
del Born (Barri de la Ribera, Districte Ciutat Vella)*. Inèdit.

Fàbregas, M.: Huertas, J. *Memoria arqueològica: Antic Mercat del Born (Barrio
de La Ribera-Distrito Ciutat Vella, Barcelona)*. Secció d'Arqueologia Urbana.
Institut de Cultura. Ajuntament de Barcelona. Inèdita. 2000.

Ros Torner . *La ribera de Barcelona*. Barcelona. 1973.

Traveset i Civit, A. (2003): *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva
duta a terme al carrer Volta Bufanalla, 3 (Barcelona)*. Inèdit. Servei
d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.

Vila, P., Cassassas, Ll. *Barcelona i la seva rodalia al llarg dels temps*.
Enciclopèdia Catalana Aesos. Ed. Aedos. Barcelona, 1974.